

Bredanaar Henk Schol is journalist, moderator en onderzoeker van actuele opgaven van de samenleving.

Hij is op dit moment als kwartiermaker en field lab-begeleider betrokken bij het Urban Living Lab Breda, het netwerk van onderwijs, bedrijfsleven en overheid dat vooral inwoners ondersteunt die werken aan of dromen van een in alle opzichten duurzamere en inclusieve stad en dorpen.

Breda op weg naar de toekomst - Henk Schol

Breda op weg naar de toekomst

'Een Starbucks in het centrum, de auto er wel/niet uit, meer natuur en groen, goedkope sportplekken, voedsel verbouwen in de stad, meer huizen en..... we willen elkaar vooral graag vaker ontmoeten!'

HENK SCHOL

Breda op weg naar de toekomst

'Een Starbucks in het centrum, de auto er wel/niet uit,
meer natuur en groen, goedkope sportplekken,
voedsel verbouwen in de stad, meer huizen en.....
we willen elkaar vooral graag vaker ontmoeten!'

***Stad_{van}
Straks***

Dit journalistiek ingestoken essay is een opdracht van de Gemeente Breda. Het een door de schrijver geselecteerde en verwerkte bundeling van de geluiden en berichten die werden verzameld tijdens het project Stad van Straks over de Omgevingsvisie voor Breda, aangelend met kennis en inzicht uit andere hoeken.

Januari 2021

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de Gemeente Breda

Toekomst maken in onzekere tijden - 5
Na de pandemie? - 8
Helpende hand - 9
Weerbare stad - 11
Zeer welvarende stad - 12
Woon- en stap-stad - 13
Vastgoedprijzen - 14
Rijksmuseum Breda - 15
Cross Mark - 16
Hoogstedelijk en stijlvol - 17
Hot spot? - 18
'We missen groeibriljanten' - 19
Digitale stad - 20
Klimaat voor stadslandbouw - 21
Korte voedselketens - 22
Voorbeeld PlantLab - 23
Alles van waarde meetellen: de Donut - 24
Economy of the common good - 25
Broed- en klooi plekken - 26
Wonen: wat willen mensen zelf? - 27

Verleiden tot verhuizen... - 29
Bouw minder gelijkvormig. Optoppen! - 30
Dak- en thuislozen klimmen terug omhoog - 31
Hoe inclusief is Breda? - 32
Ontmoeten is gezond, eenzaamheid niet - 33
Gebrek aan relaties en egoïstisch kapitalisme... - 34
Verborgene eenzamen - 36
Laaggeletterdheid - 37
Weerbare stad - 38
Systeemwereld en leefwereld - 38
Politiek overbodig? - 39
Zichtbaar, beleefbaar maken - 41
Wat te doen met de auto? - 41
Transitie gaat langzaam - 42
Maak 't beleefbaar - 43
Koppelkansen - 44
De buurt in - 44
Draagvlak, werk en contacten - 45
Besluit: De stad na Corona - 46
Tenslotte: de Stad van Straks van de inwoners - 48

Toekomst maken in onzekere tijden

“Een Starbucks in de binnenstad.” Voedsel verbouwen in de stad. Meer (plekken om te) ontmoeten. Een huis voor iedereen. ‘Broed- en klooi-plekken’ om nieuwe dingen uit te vinden.

Zomaar wat reacties op de schetsen voor de toekomst van Breda die ambtenaren hebben opgesteld na een paar eerste ronden voeding.

Dit jaar stelt de gemeenteraad de Omgevingsvisie vast. Dat is een ruimtelijk raamwerk, een ‘kompas’ noemt de gemeente het ook, voor de inrichting van de stad voor de komende tientallen jaren. Deze Omgevingsvisie is bepaald geen statisch, in beton gegoten document. Het zal zich, en dat begint vandaag, voortdurend ontwikkelen. Logisch: de omgeving, waar het stuk over gaat, verandert aan de lopende band.

Het wordt in onzekere tijden in elkaar gezet. Van de bedachte massale betrokkenheid van inwoners bij dit proces is lang niet alles terecht gekomen. De gemeente hield in het najaar van 2019 haar ‘talks of the town’ met experts en belanghebbenden. Het team van de Stad van Straks ging wel de straat op, ontmoette aardig wat mensen, en volgde of modereerde verschillende digitale ‘bijeenkomsten’.

Dit nieuwe toekomstbeeld, waarin op hoofdlijnen keuzen worden gemaakt, maakt de stad in een periode waarin ook nogal wat mensen zich bezinnen over fundamentele wijzigingen in de manier waarop de samenlevingen nu functioneren. Dat denken is als volgt samen te vatten: mag het duurzamer en iets minder op geld belust? Het World Economic Forum dat normaliter in het Zwitserse Davos de wereldleiders en top-ondernemers ontvangt, maar in januari digitaal bijeen is, heeft exact dát onderwerp op de agenda.

De pandemie lijkt vanzelfsprekendheden en vooral vrijheden te veranderen. Daarnaast gaan demografische, economische en vooral ook technologische processen door. Een ervan, de digitale revolutie, maakt bijvoorbeeld dat functies steeds meer los komen te staan van gebouwde omgeving. Voor onderwijs hoef je niet naar school. Om te shoppen hoef je niet naar de winkel. Om je religie te beleven, hoef je niet naar de kerk. Om een nachtje in Breda door te brengen, hoef je niet naar een

hotel. Tegelijk zoeken mensen, zo leren ook de interviews en reacties rond de Stad van Straks, meer naar verbinding, ontmoeting en erkenning van hun bestaan.

Dit nieuwe toekomstbeeld wordt ook gemaakt in een periode waarin, als gevolg van de pandemie, bevolkingsgroei minder zeker is geworden: veel (17.000) meer mensen zijn vorig jaar overleden dan in 'normale' jaren, minder mensen kwamen uit het buitenland deze kant op. De bevolkingsgroei in Nederland wordt de laatste jaren gedomineerd door het 'migratiesaldo'. De opwaartse trend daarvan is in 2020 omgebogen. Breda kreeg er per saldo geen inwoner bij.

Ook Breda is gehavend door de pandemie. Economisch en sociaal. Niet alleen studenten in studentenstad Breda zijn hun bijbaan (dikwijls in de horeca, detailhandel of logistiek) kwijt. Ook veel anderen zonder een vast contract, onder wie vaker mensen met een niet-westerse migratieachtergrond, jongeren, alleenstaanden raakten werkloos. Mensen met een laag inkomen lopen volgens het Centraal Planbureau¹ de grootste risico's op baanverlies. Die werken immers ook dikwijls in sectoren die door Corona (deels) tot stilstand komen. In Breda valt vrij goed te voorspellen in welke delen van de stad de zorgen groeien.

Het komt nu aan op veerkracht om, helemaal vanuit deze onzekere, ietwat instabiele situatie, de sprong naar de toekomst te kunnen maken. Het is zaak goed te doordenken wat de Stad van Straks kan zijn, wat daarin thuis hoort en hoe die zich kan ontwikkelen tot een Stad van Straks door de manier waarop gebruikers, veelal inwoners, deze mede vormgeven en tot leven brengen.

Er zijn urgente vraagstukken. Ook die krijgen betere antwoorden door ruimte te laten voor de oplossingen. Nederland is aangeharkt, tot in de allerkleinste details gereguleerd, want de burger - zo is in elk geval de veronderstelling van het openbaar bestuur - wil zekerheden, en liever geen risico's. Heel voorzichtig krijgt die burger - niet van harte, ook om redenen van budget - wat meer ruimte in de 'participatiesamenleving'. Een van de actuele vragen van besturen in deze tijd is dan ook: hoeveel

¹ Berge, W. van den, S. Rabaté en L. Swart (2020). Crisis op de arbeidsmarkt: wie zitten er in degevarzone? Den Haag. Centraal Planbureau.

invloed krijgt de buurtbewoner om haar of zijn eigen omgeving, de eigen wijk vorm te geven? Zijn eigen energietransitie mee te maken? Hoeveel scharrel- en ontwikkelruimte blijft er in de nieuwe binnenstad van Breda, Cross Mark? Kan een Omgevingsplan voor gebieden in de stad met slechts één zin volstaan: Hier is schade toebrengen aan de omgeving verboden².

Stedenbouw en architectuur, stadsplanning, geen misverstand: het zijn vakken, met leerscholen en vooral met zeer bevoegen vaklui, stadmakers. Stedenbouw, stadsontwikkeling, architectuur, ze leiden tot vormen in de ruimte die vele jaren vast staan. Daarom is het voor de vaklui al lastig om te bepalen hoe hun werk in de toekomst zal worden benut, gewaardeerd, laat staan voor 'gewone' gebruikers, inwoners.

Steden, de uiterlijkheden ervan, stedelijke culturen ontstaan door gebruik, door mensen. Dat gaat meestal langzaam en soms met een beeldenstorm, door rampen of verlies van (economische) functies. Herstedelijking in deze tijd zou meer dan tot nu toe ook het domein van gebruikers, inwoners moeten zijn, en vooral veel speelruimte³, groeirimte, ruimte voor debat, ruimte om fouten te maken, moeten bevatten. De woningmarkt, met zijn statische, eenvormige en dus doorstroming belemmerende concepten die welhaast louter op verdienmodellen, maar niet op verlangens van mensen zijn gebaseerd, is een fraai voorbeeld van hoe het niet zou moeten.

Het pleidooi van socioloog Richard Sennet³ is hier aan de orde: kan de ontwerper iets meer ruimte scheppen om het leven in de stad - dat mensen liefst zelf vorm geven - zich te laten ontwikkelen, meer 'open laten', iets meer bescheidenheid tonen om de stad een interessantere verblijfsplek maken? De stad de plek maken waar "rijkdom aan betekenissen gaat boven duidelijke, (tevooren) afgepaalde betekenis."

Dit is een op persoonlijke titel geschreven essay, dat per definitie verre van volledig is. De Stad van Straks herbergt nog vele geheimen, stapje

² Buitelaar, E. (2019). Verstedelijking verklaard. Het spel, de spelers en de regels. Utrecht. Universiteit Utrecht. Oratie bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in Land and Real Estate development.

³ Sennett, R. (2018). Building and dwelling. Ethics for the city. Londen. Allan Lane.

voor stapje komen we dichterbij om ons vervolgens te realiseren dat de Stad van Straks dan alweer een eindje is opgeschoven. Dus dit verhaal is nimmer compleet, het hoopt een beetje te inspireren. Het is hier en daar ook een tikje kritisch, want het mag wel een beetje meer schuren in Breda...

Grote dank is verschuldigd aan al die meedenkers die in 2020 hun ervaringen, commentaren, ideeën en inzichten deelden, en aan de ambtelijke medewerkers van Breda die heel veel voorwerk hebben verricht. In onderstaand verhaal duiken zo te pas en te onpas stadgenoten, meer of minder ingewijden op met kennis, ideeën of opvattingen over de toekomst, vooral die van Breda. We kwamen hen tegen op hun werkplekken, op straat, in digitale bijeenkomsten, op de sociale media, in literatuur.

Na de pandemie?

Anderhalf, misschien uiteindelijk wel bijna twee jaar forse beperkingen in het sociale en economisch leven door de pandemie. En: we hopen, maar we hebben er in feite nog geen idee van hoe dit eindigt.

Ondernemers, vooral zij die mensen ontvangen in hun onderneming - van de cafébaas tot de KLM - krijgen weliswaar samen miljarden euro's steun, maar scheren niet zelden langs de rand van de afgrond of kukelen daar overheen. Onder meer hierdoor verliezen velen, flexwerkers voorop, hun baan, ook in shop- en horecastad Breda. De werkloosheid in Breda is omhoog geschoten. Het Sociaal en Cultureel Planbureau, dat de trends in de samenleving nauwgezet volgt, voorspelt verdere toename van ongelijkheid in de samenleving.

Glashelder is ook dat heel wat kinderen en jongeren achterstanden in hun ontwikkeling oplopen. Olga Meshcheriakova laat in ESB4⁴ aan de hand van onderzoek onder Limburgse basisscholen zien dat tijdens de eerste lockdown begin 2020 basisscholieren 'flinke achterstanden' hebben opgelopen: "In veel gevallen is een aanzienlijk deel van de normale leergroei in de twee maanden van de lockdown niet gerealiseerd." Niet alleen is kennisontwikkeling stil komen te staan, deels is ook kennis verloren gegaan, laten de onderzoekers van de Universiteit Maastricht zien. De kans dat die gaten dit schooljaar worden gedicht is heel klein, de gaten worden veeleer groter, zo valt aan te nemen, nu we alweer in een lockdown zitten, ook al gaan deze dagen (dit stuk is eind januari geschreven) de basisscholen weer open.

Als het nog even zo doorgaat, kan de minister er wellicht een extra schooljaar tussen schuiven. Allemaal zitten blijven!

Deze generatie mag dan een jaar langer naar school. Misschien zo gek niet in deze tijd van competitief gejaag en gejakker en stress bij ook veel heel jonge mensen.

Maar het gaat voor kinderen en jongeren niet alleen om onderwijskansen, ook missen ze forse brokken sociale ervaring die voorwaarde is voor de ontwikkeling van hun identiteit en persoonlijkheid. In gezinnen kunnen spanningen oplopen, leren we van Veilig Thuis en onderzoekers. Beperkte leefruimte is in tijden van lockdown een risicofactor, net als tegenslag. De ingrijpende beperkingen van het sociale leven zorgen ook voor toenemende gevoelens van eenzaamheid in alle leeftijdsgroepen.

Helpende hand

Ook in Breda steken veel mensen een helpende hand uit naar naasten. Er wordt heel wat afge-video-beld, er worden lieve kaartjes en pakjes

4 Meshcheriakova, O. et al. (2021). Schoolprestaties Limburgse basisschoolleerlingen door eerste lockdown flink geraakt. ESB. <https://esb.nu/>

verzonden. Niettemin: De vraag voor beleidsmakers en sociale en economische 'reparateurs' is nu: hoe groot is de door de pandemie en de daartegen ingezette maatregelen ontstane schade aan mensen en sociale en economische weefsels. Hoe blijvend is deze? Wat kan de Bredase samenleving zelf aan herstelwerk verrichten? En hoe lang zijn we daarmee bezig?

Directeur Kim Putters van het Sociaal en Cultureel Planbureau zei in oktober vorig jaar tegen het Parool⁵: "We hebben geleerd dat de sociale gevolgen pas één of twee jaar na de crisis zichtbaar zijn. De eerste twee maanden zonder baan zijn nog te dragen. Maar langdurige werkloosheid knaagt aan het zelfbeeld en de eigenwaarde van mensen. Vervolgens leidt dit tot grotere druk op bijvoorbeeld de geestelijke gezondheidszorg en jeugdzorg. Wij maken ons bij het SCP wel zorgen of Nederland dat wel aankan."

Het SCP zag vorig jaar al dat 'participatie', meedoen op allerlei manieren - van werk en burenhulp tot aanschuiven bij de kaartclub - stevig onder druk zou komen⁶. Alledaagse contacten verminderen. Eenzaamheid groeit. Kan de stad die 'samen brengen' als devies heeft de netten van de buurtsamenlevinkjes boeten zodat buurtbewoners hun verbindingen kunnen vernieuwen? Kan ze die mensen die al heel lang bijna geen ander zijn tegengekomen weer betrekken? Ziet ze kans de sociale en educatieve hiaten waarmee groepen jongeren worstelen, te helpen dichten?

Lastige vragen, waarop de antwoorden heel wat investering vergen van Bredanaars en hun 'instanties'. Ze sluiten naadloos aan bij de waarnemingen en wensen van stad- en dorpsgenoten van vóór de pandemie en tijdens de eerste fase daarvan. Een van de veel genoemde wensen van mensen in de stad over de toekomst is immers: anderen vaker tegenkomen. Gezien worden, gehoord worden, meer mogelijkheden scheppen om elkaar te ontmoeten.

5 <https://www.parool.nl/amsterdam/scp-directeur-kim-putters-let-op-het-sociale-effect-van-corona~bc3bfefb/>

6 <https://www.scp.nl/actueel/nieuws/2020/05/18/zicht-op-de-samenleving-in-coronatijd>

Weerbare stad

Zo wensen veel Bredanaars iets wat nu al een jaar lang nauwelijks kan. Hoe onze sociale contacten in de toekomst zullen verlopen, is ook een vraag. Keren we spoorstags terug naar oude 'normaal' of zullen veranderingen op het gebied van (niet) handen schudden, (niet) knuffelen, maar ook werk, leren, zorgen, consumeren, recreëren blijven? Hoe snel zullen angst en bezorgdheid ons weer verlaten?

Wetenschappers wezen erop en wijzen erop dat pandemieën vaker kunnen optreden. Als dat zo is, zijn investeringen in een weerbare samenleving en een weerbare, veerkrachtige stad gewenst. Vereist, beter gezegd. Een stad die onheil of tegenslag kan opvangen, als gemeenschap en mogelijk ook op individueel vlak. Zo'n benadering gaat van waterberging tot persoonlijke redzaamheid.

Daarbij is het zaak op te passen dat we niet tegen het welbekende Mattheus-effect aanlopen dat we ook kennen uit de (tot mislukken gedoemde) bestrijding van gezondheidsverschillen: dat door (stedelijk) beleid of campagnes diegenen die al sterk zijn in kracht nog verder uitlopen op de 'achterblijvers'. En dat daarmee de kloven tussen groepen inwoners alleen maar dieper worden. Precisiebeleid is hier gewenst.

En daarmee wordt elk idee over de toekomst van Breda ook gekleurd door de ervaringen en de ontwikkelingen van de stad en zijn gemeenschap in deze crisis.

Of we blijvend ander gedrag zullen vertonen als gevolg van deze Corona-ervaringen, valt dus nog te bezien. De actuele context krijgt ook kritiek. We leven in de westerse wereld in een vergaande geïndividualiseerde samenleving, vandaar wellicht ook het veelgehoorde verlangen naar meer verbinding en ontmoeting. We leven in een geïnformatiseerde, geflexibiliseerde samenleving waarin snelle technische ontwikkeling en snel veranderende eisen aan werk en opleiding knagen aan de vanzelfsprekendheden van vroeger... of zelfs die van vorig jaar.

Immigratie, verkleuring van samenlevingen veroorzaken gevoelens van ontheemding. Die spelen in het bijzonder in wijken die onder druk van vroegere woningvraag en stedenbouwkundige opvattingen over functiescheiding nogal eenvormig zijn uitpakkt. Een terugtrekkende overheid

(voorbeeld: de nagenoeg verdwenen wijkagent) en de sanering van de welzijnsvoorzieningen van de Verzorgingsstaat (voorbeelden: de gesloten buurthuizen en het opgeven 'opbouwwerk') hebben ook in Breda wijken opgeleverd die we nu als 'kwetsbaar' betitelen.

Niet voor niets constateren nogal wat onderzoekers dat er groepen inwoners afhaken of de kont tegen de krib gooien, omdat ze de greep op het leven zijn kwijtgeraakt, geen of weinig perspectief waarnemen of zich niet langer gezien of gehoord voelen.

Het SCP⁷ taxeert dat bijna een op drie Nederlanders in een dergelijke onzekerheid leeft wat betreft werk of andere aspecten van het bestaan. Bijna een op de zes volwassenen (15 procent) ziet het SCP als 'precariaat': "Veelal laag opgeleiden, mensen met weinig inkomen of vermogen, met relatief weinig sociale contacten en een nagenoeg afwezig instrumenteel netwerk" (ofwel: kennissen met enige status of invloed, HS). Daar net boven zit de bijna even grote groep 'onzeker werkenden', iets hoger opgeleid, iets gezonder, met een iets groter netwerk, met vaak een tijdelijke baan, maar met ook weinig zelfvertrouwen. De aanloop voor de sprong naar de toekomst is zo voor bijna een op de drie volwassen mensen en hun kinderen geen makkelijke. In dit ook wel als 'zachte' tweedeling omschreven vraagstuk ligt voor iedereen in de samenleving een uitdaging, ook in Breda.

Zeer welvarende stad

De keerzijde van deze medaille is er ook: Breda is een zeer welvarende stad, met een betrekkelijk hoog gemiddeld inkomen, een zeer hoog autobezit, een historische binnenstad en een prachtig buitengebied, in meer dan één opzicht zeer aantrekkelijk om te wonen.

7 Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (2014). Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014. Den Haag. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dit laatste maakt dat de stad vaker als woonstee in beeld is bij Randstedelingen die wat minder hectiek en betaalbaarder woningen zoeken. Deze trend zorgt hier voor een exploderende woningmarkt met net zo razendsnel stijgende prijzen die ontoegankelijk wordt voor grote groepen stad- en streekgenoten met een wat minder dikke portemonnee. Die verkassen nu, ook noodgedwongen, naar andere gemeenten in de regio. In Etten-Leur is meer dan de helft van de woningkopers een Bredenaar of Bredase.

Tienduizenden jonge mensen uit stad, het wijde ommeland en ook het buitenland volgen hier hun vakopleiding aan twee zeer goed 'gerankte' hogescholen, die zich derhalve graag 'university of applied sciences' noemen. Breda wil deze nieuwe talenten, eenmaal afgestudeerd, graag voor de stad behouden. Dat zal, afgezien van andere voorwaarden rond werk en kansen, moeizaam lukken met de huidige woningmarkt. Van de buitenkant bezien, gaat het zo best goed met Breda. De stad kent een prima stedelijk voorzieningenniveau, met een topziekenhuis, een toptheater en een uitgaansleven dat onder normale omstandigheden bruist.

Woon- en stap-stad

Want dat is Breda vooral: woon- en stap-stad. Dat leren ook de bijdragen van heel wat stadgenoten over Breda en haar toekomst. "Laten we wel wezen", waarschuwt Claasje van den Hoogen, onderwijsmanager, uit het Ginneken: "De grootste aantrekkingskracht van Breda is bier. We wonen allemaal heel fijn, we zijn ook allemaal fijne mensen. Maar de stad kakt steeds meer in. Het wordt een soort Roosendaal, een stad die er niet zoveel meer toe doet."

Van den Hoogen is niet de enige die saaiheid en gemakzucht (of zijn het iets te veel vanzelfsprekendheden?) in Breda waarneemt. Nogal wat gesprekspartners van Stad van Straks vinden bijvoorbeeld de binnenstand 'monotoon'. Het is net Helmond, of Stadskanaal: allemaal de-

zelfde ketens en allemaal hetzelfde type eettentent. Weinig plekken, aldus voorman Jos Koniuszek van het Ondernemersfonds, waarmee je bezoekers echt verleidt. "We willen allemaal meer cultuur in de binnenstad. Je zou ook liefst op elke honderd meter in de binnenstad een eye catching element hebben dat bezoekers verleidt. Een kunstwerk, een uitnodigend bankje met een mooi uitzicht. Maak die parelketting van Breda", zegt hij.

Verduurzamer Stef Goedhart: "Er mag meer creativiteit in." Met enige nostalgie blikt onder anderen binnenstadter Piet Maanders naar de tijd dat er in de binnenstad nog vooral kwaliteitszaken waren, bioscopen en musea. Hoe die variatie in kwaliteiten terug te krijgen, dat is dan de vraag. En: gaat die dan ook renderen?

Niemand spreekt tegen dat het culturele klimaat van Breda wel wat impulsen kan gebruiken, ook al is er een Chassé Theater en een Stedelijk Museum en gloort er licht aan het eind van de prachtige groene tunnel die Speelhuisslaan heet. Het Klavers-Jansencomplex aldaar zou een nog steviger en uitdagender cultuurcluster moeten worden, waarmee in deze hoek van de stad de kunsten tot bloei kunnen komen.

Vastgoedprijzen

Voor het college van B en W van Breda is cultuur vooral een middel, geen doel op zich. Wethouder Marianne De Bie (D66) schreef onlangs over de cultuurinitiatieven in deze hoek in een brief aan de gemeenteraad: "Het terrein creëert een culturele en economische waarde voor de stad en de wijk. De kunstenaars creëren door hun aanwezigheid ook waarde door toekomstige stijgende vastgoedprijzen." Dat klinkt toch behoorlijk als oude economie. Cultuur is pas van waarde als die geld oplevert. En, alsof vastgoed in Breda nog niet duur genoeg is.

Gesprekspartners betreuren dat kunstacademie St. Joost uit de stad is vertrokken en een tamelijk geïsoleerde huisvesting in een bos buiten Breda heeft betrokken. Koniuszek zoekt naar mogelijkheden om dat te

herstellen. Peter Paul Verhoeven, bedrijfsmakelaar: "Dat soort functies van wonen, werken, cultuur moet je veel meer in de stad mengen. We moeten cultuur echt weer de stad inhalen. Als we dat niet doen worden we heel gemiddeld. Je moet ook niet overal winkels willen hebben. Vergroot het wandel- en slentermilieu naar de uitlopers en laat die hun vrijheid, laat daar ateliers ontstaan, wonen, werken."

Op de vraag of erfgoed voldoende is om de Bredase binnenstad aantrekkelijk te houden, kwamen veel reacties. José Heltzel zou graag 'goede exposities' en meer 'particuliere winkels' toegevoegd zien. "In Breda zie je op dit moment alleen maar winkels van grote ketens."

Marieke Wiegel, de nieuwe directeur van de Grote Kerk, wil dat erfgoed heel graag verbinden met deze tijd en met de interesses van jongeren. Ze ziet in het erfgoed ook inspiratie voor innovatie en nodigt hedendaagse kunstenaars in de monumentale kerk uit. Ook zij bepleit de 'ontwikkeling van een sterk cultureel programma'. Een van de vragen na Corona is: komt het (massa-)toerisme naar de oudere binnensteden terug?

Rijksmuseum Breda

Projectontwikkelaar Séverine Blok, Pieter Ghering en anderen bepleiten ook meer culturele prikkeling in de binnenstad en (aldus Pieter) "een hechte samenwerking met een goed museum." Bij stedenbouwer (en tot voor kort hoofd ruimtelijke kwaliteit bij de Gemeente Breda) Hans Thoolen had de gedachte al postgevat om in Breda de eerste dependance onder de grote rivieren van het Rijksmuseum te huisvesten.

Albert Reijlink wijst op de provinciale plannen om in grote delen van Brabant het 'Van Gogh Nationaal Park' in vele uitingsvormen te vestigen, waarmee op den duur bezoekers uit de hele wereld naar deze streken worden gelokt. "Van Gogh is in Azië vele malen groter dan Rembrandt", weet Reijlink te melden.

Plannen zat dus. En wat een geluk: In of aan de rand van diezelfde binnenstad liggen 140 hectare te wachten op nieuwe ontwikkelingen.

Aanstormend jong architect Jonas Peeters wenst vurig dat er “meer gedurfde architectuur in de binnenstad komt en men in Breda die eeuwige baksteenmentaliteit eens wat meer loslaat.”

Een mooie uitdaging vormt volgens Goedhart en Barendrecht het Seeligkwartier, het voormalige kazerneterrein aan de Fellenoordstraat, waar de Bredase Singelring wordt gesloten met een groen ingekaderde Nieuwe Mark en waar, zegt Goedhart, “een heel nieuw gebied kan gaan ontstaan.” Het is een van de vele plekken in Breda die voorheen voor stadgenoten en velen van buiten verboden dan wel onontkoombaar terrein waren: Seelig- en Chassékazerne, het belastingkantoor, de Koepel. Volgens Goedhart moet er op het groene deel van Seelig “zeker iets park-achtigs” komen, met betaalbare voorzieningen om bijvoorbeeld te sporten. “Mensen die dat niet kunnen betalen, sporten weinig of niet. Daar kan dat anders. Leg een paar betaalbare tennisbaantjes aan.”

Cross Mark

Tweede gebied voor ‘herstedelijking’ zoals Thoolen dat noemt, is het Havenkwartier. Dat gebied, met het onlangs door gemeente en provincie samen van Corbion aangekochte “CSM-terrein” plus de aanpalende stationszone heten samen tegenwoordig Cross Mark. Niet geheel duidelijk is of de Belcrum en delen van het Liniekwartier (waar op het voormalige Euretco-terrein ook een paar honderd huizen verrijzen) er ook bij horen. Al met al is dit voor de komende jaren bepaald een gebied in Breda ‘where the action is’.

CrossMark Breda wordt een tweede stadshart, met internationale allure in een groen spoorpark aan het water in Breda. “CrossMark Breda is dé plek waar je kunt wonen, werken, ondernemen, shoppen, loungen en ontmoeten”, meldt de gelijknamige Facebook-pagina. Cultuur is nog geen issue, al typeren de gemeentelijke stedenbouwers het gebied als “Een cultuur van leven.” Daar kan de beschouwer natuurlijk ook weer heel wat kanten mee op, maar vermoedelijk is het poging aan te haken

bij het op Klavers Jansen geprojecteerde cultuurcluster. Het voormalige CSM-terrein en de Mark die erlangs gaat heten samen in dit denken: de zoete delta.

Voor de invulling van het CSM-terrein regent het sinds enkele jaren ideeën. In het Stad van Straks-panel oppert Ignaz Hameetman, de historische lijn van voedselproductie volgend, om er ook verticale stadslandbouw te vestigen. Wonen kan daar in beginsel bovenop gestapeld worden. Wonen, werken en watersport, en dat alles vooral heel duurzaam en heel groen, worden ook dikwijls genoemd. De ontwikkeling van dit gebied kan ook een impuls geven, zo menen de gemeentelijke stedenbouwers, om de verbindingen met Breda-Noord en de Haagse Beemden te verbeteren. Deze wens leeft ook bij inwoners van die stadsdelen.

Hoogstedelijk en stijlvol

Er zou met al deze kansen een ‘hoogstedelijk’ klimaat gevestigd moeten worden in dit tweede centrum van de stad. Breda wil vooruit, een tikje voorzichtig steeds verder weggelopen van zijn in feite al afgeschudde imago van provinciestadje. Een echte stad worden, die liefst ook in den vreemde over de tong gaat. Een hoogstedelijk woonmilieu, zo leert het Planbureau voor de Leefomgeving⁸, heeft “de hoogste woningdichtheid, het hoogste aandeel etagewoningen en de hoogste mate van menging van alle stedelijke milieus. We vinden dit milieu vrijwel alleen in de drie grootste steden, waar de oudere woonwijken rondom het stadscentrum tot dit milieu behoren.”

Een flink aandeel werklocaties (kantoren) en, zo valt te lezen op de website ruimtemet toekomst⁹, intensief ruimtegebruik en de nabijheid van openbaar vervoer zijn kenmerken. Cross Mark biedt zo een kans

8 Ritsema van Eck, J., H. van Amsterdam en J. van der Schuit (2009). Ruimtelijke ontwikkelingen in het stedelijk gebied. Den Haag. Planbureau voor de Leefomgeving.

9 <http://www.ruimtexmilieu.nl/wiki/gebiedstypering/hoogstedelijk-gebied>

voor open doel om het woningtekort in Breda terug te dringen. In de planning staan 3200 woningen, waarvan er zo'n 1200 al zijn of worden neergezet in de stationszone, elf hectaren kantoren (waarbij de vraag rijst: gaan we die na Corona nog allemaal gebruiken?) en 3 hectaren 'voorzieningen'.

Aan die hoogstedelijkheid of grootstedelijkheid zijn grenzen: stijl (en Bredase sentimenten en tradities, zeg maar: het Bredase klimaat) gaat voor. Die beoogde 'stijlvolle stedelijkheid' leverde ook een debatje op tussen deelnemers aan de Stad van Straks-evenementen over zoiets als hoogbouw. Daar is de doorsnee-Bredanaar niet voor, voor sommige vaklieden mag het best, maar dan wel op een afstandje van het stads-icoon, de Grote Kerk. Breda wil geen Manhattan worden, waar de penthousebewoner neerkijkt op de kerktoren....

Menging van functies, daar zijn de stedenbouwers wel uit, is het uitgangspunt in de nieuwe binnenstad: dus wonen, werken, ontspannen, cultuur snuiven, beetje winkelen, we gaan die allemaal terugvinden in dit stadsdeel in wording. Daarmee krijgt, na een lange periode van functiescheiding, nu de beroemde Amerikaanse stedenbouwkundige Jane Jacobs haar zin en worden levendigheid en ontmoeten op straten en pleinen in de nieuwe wijken hopelijk bevorderd.

Hot spot?

Breda was ooit een industriestad met heel wat bestuurlijke (en militaire) banen. Inmiddels zijn de Kwatta, de Enka, de machinefabriek van Backer en Rueb uit het stadsbeeld verdwenen. Ook de voedingsmiddelen-industrie is tanende: bakkerij Welten sluit haar poorten. Dan resteren straks twee filialen: het 'Zwitserse' fruit- en groente verwerkende Hero aan de Teteringsedijk ('authentic and honest food') en het Italiaanse Perfetti Van Melle ('we houden van kauwen') aan het Spinveld met zijn snoepgoed.

Zo'n toekomstvisie geeft nieuwe richting. Om Breda economisch te profileren, kiest de lokale overheid voor dit doel: Breda is of wordt een 'internationale hot spot van toegepaste technologie en creativiteit'. Niet heel vreemd, waar Breda heel wat bedrijven en vooral bedrijfjes kent in de creatieve sector en twee grote hogescholen waar wordt gewerkt aan die toepassingen van technologie en wetenschap, maar ook aan creatieve vakken en gaming.

Dat motto, het idee van een 'hot spot', wordt niettemin kritisch bekeken, hier en daar wordt er zelfs een beetje schamper over gedaan. Niet alleen omdat nogal wat 'beter' opgeleide Bredanaars buiten de stad met hun talenten woekeren (Breda kent op het hoger opgeleiden-niveau een licht negatieve pendel: er gaan voor hun werk iets meer mensen de stad uit dan er binnenkomen) en de stad als 'rustplaats' benutten. Breda is ook te 'cosy', te gezellig, vindt bijvoorbeeld creatief en merkenbouwer Sven Roumen. Voor hem is Breda een heerlijke stad om te werken, want het is er aangenaam toeven, er is rust. Maar, vatten we zijn verhaal samen: "Hier zijn heel wat creatieve mensen, maar Breda is geen creatieve stad. In Breda ben je ieders beste vriend, het schuurt zelden, er is geen wrijving, dus ook nauwelijks vernieuwing."

'We missen groeibriljanten'

Oud wethouder en liberaal Cees Meeuwis omschreef het, gefilmd door Stad van Straks¹⁰, zo: "Breda is een mooie stad, een rijke stad. Maar het mist de fit. Breda is zijn industrie kwijtgeraakt, daar is dienstverlening voor teruggekomen, maar de stad heeft geen nieuw profiel gecreëerd." Meeuwis meent dat de stad de 'groeibriljanten' ontbeert om echte dynamiek in nieuwe technologie aan te jagen. De vernieuwende bedrijvigheid die als een kweekbak, als een 'pool van innovatie' fungeert en andere aantrekt en inspireert. De stad is volgens hem ook traag in haar

¹⁰ https://www.youtube.com/watch?v=8_OuX0Rgob8

reacties op initiatieven. “Het is een vermoeiende stad om iets te ondernemen.”

Groeibriljanten komen niet vanzelf. Daarmee moet een stad een beetje geluk hebben. Het is ook het algehele klimaat in de stad en het op praktijken stoelende image dat die ondernemers, starters ‘voorop de golf’ naar haar toe lokt. Dat begint met infrastructuur, weet Meeuwis: “Als je iets met technologie wilt in deze tijd, moet je investeren in infrastructuur. Zorg dat je als eerste 5G hebt, of straks 6G. Zorg dat je aangesloten bent op de Amsterdam Internet Exchange” (een supersnelle, superveilige hub voor bedrijfsleven met datacentra over de hele wereld).

Bedrijfsmakelaar Peter Paul Verhoeven, met de prima opleidingen die Breda in huis heeft in het achterhoofd, vult aan: “Als we al die talenten kunnen vasthouden, komen er ook groeibriljanten.” Tech-ondernemer Janneke Niessen, kritisch over het gebrek aan onderwijs in digitale vaardigheden op basisscholen, sluit aan bij Meeuwis: “Er gebeurt veel in Breda, maar als je kijkt naar technologie en start ups, dan gebeurt er veel te weinig. (...) Voor mij is Breda een perfecte woonstad. (...) Als Breda toch een digitale stad wil worden, dan moet je serieus willen investeren. Dan moet de digitale wethouder ook echt serieus budget krijgen. En geen andere zaken in de portefeuille erbij.”

Digitale stad

Met alle vragen rond veiligheid, privacy en democratische controle die eromheen hangen, de digitale stad komt eraan. Een stad waarin sensoren en slimme systemen ervoor zorgen dat bezoekers naar een vrije parkeerplek worden geleid en dat iemand ook niet naar een ziekenhuis hoeft voor controle, maar die thuis via een beeldscherm kijkt.

Nieuwe technologie op dit terrein kent risico's, zoals de reken- en beslissingsprogramma's, de algoritmen, die mensen al te gauw tot potentiële fraudeur bestempelen. Maar zij kan de stad ook schoner maken,

veiliger, hittebestendig, meer opgewassen tegen wateroverlast, en wie weet minder vatbaar voor virussen.

Behalve geluk, onderwijs en infrastructuur is een enorme drive nodig van allen die dat (digitale) groeiklimaat beïnvloeden: huidige ondernemers op de eerste plaats, maar ook bestuurders en werkers bij de onderwijsinstellingen, in de dienstverlening, bij de gemeente. In zo'n klimaat werken de netwerken als de kweekbodem in een petrischaaltje: voeding en verbindingen zorgen ervoor dat kansrijke plannen snel tot wasdom komen. De stad fungeert idealiter als het netwerk van farmaceuten die binnen een jaar werkzame vaccins maken tegen het Covid-19-virus. Het is een vage aanduiding, maar het begrip doet er wel toe: klimaat voor vernieuwing, hier te lezen als: Ruimte, ondersteuning en ook stimulansen voor initiatief en vernieuwing in een voedingsbodem waarin ondernemerschap gedijt en competitie, kennis delen en gunnen samengaan.

Klimaat voor stadslandbouw

Verschillende gesprekspartners reppen ervan: klimaat. Innovatief stadslandbouwer Olga Kroes bijvoorbeeld. Zij is beheerster van de Warmoezerij Wolfslaar, waar publiek duurzame stadslandbouw kan ervaren. Samen met medestrevers richtte ze het netwerk stadslandbouw op, om duurzame, nabije voedselproductie meer onder de aandacht te brengen en marktkansen te creëren. Support van politiek en ambtenarij taande snel, vertelt ze. Het voorhanden klimaat verdorde de voedingsbodem als het ware. Ook de wil bij grondeigenaren om ruimte te maken voor tijdelijke akkertjes op langdurig braakliggend terrein was in zo'n klimaat nihil. Inmiddels liggen er rond de stad wel al enkele duurzaam opgezette voorbeelden van stadslandbouw. Die ogen nog een tikje elitair, maar de voorhoede van doorzetters is er dus.

Want: kunnen bestaande en deze nieuwe agrariërs in het Bredase buitengebied de stad (deels) voeden? Ja hoor, vinden de meedenkende stadgenoten, zolang dat ook een betere balans tussen landbouw, veeteelt

en natuur betekent. Daar zit nog wel een puntje: de ‘gevestigde agrariërs’ vinden dat ze heel goed rekening houden met de natuur. “Steenuiltjes zitten op twee meter van m’n trekker”, meldt melkveehouder Hein Peeters. Voor Joost Barendrecht en zijn kompanen bij Natuurplein De Baronie gaat die boerenzorg voor de natuur nog lang niet ver genoeg. Hij bewandelt liefst de weg van overleg en samenwerking om hierin verder te komen.

Voor de boeren liggen er ook vraagstukken: opvolgers worden schaars. De jonge veehouder Tommy Vincenten bijvoorbeeld twijfelt hevig of hij vader en moeder in het bedrijf net benoorden Prinsenbeek wil opvolgen. Want, afgezien van regels en almaar strengere voorwaarden, hebben boeren als hij ook het gevoel klem te komen zitten tussen de van overheidswege gestimuleerde natuurontwikkeling.

Korte voedselketens

Voedselproductie voor de stad door boeren in het ommeland, of in de stad, verkort ook productie- en transportketens. Korte voedselketens zijn lokale of regionale clusters van samenwerkende boeren en verwerkers met ook nauwe relaties met consumenten. Dat is een nogal ander verhaal dan de huidige, grootschalige, deels industriële en vooral op export gerichte Nederlandse landbouw en veeteelt. Er is dus een en ander te schakelen.

In hoeverre de pleidooien voor dergelijke kortere voedselketens (naast toch ook traditionele, lange) van onder anderen hoogleraar economie Barbara Baarsma¹¹ snel werkelijkheid worden hangt dus ook af van zoiets als het ‘klimaat’ daaromheen: de inzetten van partijen die beweging kunnen veroorzaken. Zo’n ‘korte keten-klimaat’ zal ook een rol kunnen spelen in de bereidheid van consumenten om voor groenten, fruit, zuivel

¹¹ Baarsma, B. (2020). Korte voedselketens dragen bij aan kringlooplandbouw. Economisch Statistische Berichten. <https://esb.nu/>

en (een beetje) vlees de prijs te betalen die duurzame landbouw met - zo wil demissionair minister Schouten van landbouw - liefst ook gesloten ketens, nu eenmaal kost. De kortste voedselketen van boer naar stedeling is er, wanneer de ‘boer’ in de stad werkt. “Wat doen we in Breda met urban farming”, vraagt architect Ignaz Hameetman zich af? “We gooien zonnepanelen op daken, mooi, maar waarom telen we daar niet ook gewassen op? Met heel veel daken gebeurt nu niets.” Barendrecht ziet ook hier een ‘klimaatissue’: “Juist in Breda en omgeving is er enorm veel creativiteit op dit gebied. Een klimaat scheppen waarin dit soort nieuwe initiatieven kunnen gedijen, is echt héél belangrijk.”

Voorbeeld PlantLab

Er zijn al gave voorbeelden, meestal nog in experimenteel stadium, van zogeheten ‘verticale landbouw’ in steden, in gebouwen, op bedrijventerreinen. PlantLab teelt in de voormalige De Gruyterfabriek in Den Bosch gewassen op meer lagen boven elkaar. Hier gebeuren kleine wonderjes in de gelaagde tuin: niet alleen kweekt PlantLab bloemen, maar ook groenten en fruit met speciale eigenschappen (bijvoorbeeld voor mensen met overgewicht). Ook haalt ze in de uitgekende klimaatcellen meerdere oogsten van hetzelfde gewas per jaar binnen. Er wordt heel weinig water gebruikt, de teelten verlopen circulair. In Breda wordt momenteel in een eerste fase gestudeerd op in de stad toepasbare vormen van gerobotiseerde stadslandbouw. Urban Living Lab Breda, Curio en Avans Hogeschool trekken daarin samen op.

Het is niet zo gek dat van Van Albert Reijlink, strategisch adviseur bij de Regio West-Brabant, de oproep komt om niet alleen naar het Bredase buitengebied te kijken voor innovatieve agrarische en natuur-ontwikkelingen. “De actieradius van de meeste mensen in dit deel van de provincie, van wonen, werken, recreëren tot leren, speelt zich ook af in acht gemeenten rond Breda. Ook daar kun je al deze vragen neerleggen en antwoorden zoeken. Kijk niet alleen naar het kleine Breda.”

Alles van waarde meetellen: de Donut

Natuur, alsook duurzaamheid en circulariteit zijn veelgenoemde thema's als het over de toekomst van Breda gaat. Hans van Mensvoort pleit dat de stad de zeventien 'duurzame ontwikkelingsdoelen' van de VN kordaat omarmt en er ook werk van maakt. Frank de Haan, strateeg bij Amphia, haakt in op een ander fundamenteel thema in de eerste schetsen van de toekomstvisie voor de stad: die andere economie. Hij zegt: "We moeten naar een nieuwe definitie van economie, waarin we alles van waarde, ook voor jeugd en volgende generaties meenemen." Dan kom je uit bij zoiets als de Donuteconomie, maar wellicht ook wel bij een ontwikkeling als de 'economy for the commons': een op kleinschaligheid gebaseerde vorm van samenwerkende bedrijvigheid in wijken of dorpen, waarbij ook die andere, niet altijd meteen in geld uit te drukken waarden, zoals samen doen zonder een ander een poot uit te draaien en onderling vertrouwen worden gewaardeerd.

In dergelijke nieuwe benaderingen van de economie geldt niet langer de mens als rationele bevrediger van oneindige behoeften temidden van schaarste, de 'homo economicus', als vertrekpunt. Veeleer gaat het om een gebalanceerd ecosysteem, met de natuur als primair belanghebbende, en met respect voor rechten van mensen op een eerlijk aandeel in welvaart en welzijn.

De Donut-economie geeft als bestaansruimte voor menselijke activiteit: de veilige en rechtvaardige ruimte voor de mensheid alwaar zich een inclusieve en duurzame ontwikkeling afspeelt.

In die ruimte is de ontwikkeling gericht op welzijn, kansen en een gelijke behandeling voor elkeen (het 'sociale fundament', waar in beginsel iemand doorheen mag vallen), met als beperkende factoren aan de buitenzijde de ecologie en het klimaat, het 'milieu-plafond', waar menselijke activiteit niet doorheen zou moeten om er geen schade toe te brengen. Dat gebeurt nu wel: de atmosfeer is verstoord, op veel plekken is de bodem verontreinigd, biodiversiteit staat onder grote druk.

Dat moet anders, vinden Kate Raworth die de Donut-economie¹² als

12 Raworth, K. (2017). Doughnut Economics. Londen. Random House Business Books.

onvermijdelijk vergezocht etaleerde en een groeiend aantal medestanders. Economische groei is daar niet langer het allesbepalende doel op zich, verschillen mogen er zijn, maar zijn in beginsel beperkt. In de praktijk is ook de aardse beschaving nog lang niet teruggedrongen in deze donut: armoede, ongelijkheid en discriminatie en racisme zijn nog bepaald niet uitgebannen.

Economy of the common good

Een anders ingestoken economie, met respect en wellicht steun voor kleinschalige economie en bedrijvigheid in de wijken, met respect voor natuur en ecosystemen, vindt weerklank. "Laat de natuur weer het uitgangspunt van ons handelen worden", pleit Joost Barendrecht.

De behoefte aan meer onderlinge verbindingen tussen mensen en tussen mens en natuur kan ook een opmaat zijn voor probeersels met 'economy for the commons': de economie van (de hulpbronnen in gebruik van) kleine gemeenschappen waarin de mensen elkaar kennen en gezamenlijk de gemeenschap op onderdelen draaiende houden¹³.

Het idee, zonder particulier bezit en met gemeenschappelijk beheer, is ontwikkeld als tegenhanger van de kapitalistische economie. Daarin, zo luidt de kritiek vanuit de Donut-hoek, hebben competitie en winststreven bijgedragen aan de beschadiging van belangrijke waarden van natuur, klimaat en soms ook menselijkheid.

Voor een deel, zo weten economen uit te leggen, komt dat doordat de rekening van al deze schade (de 'externe effecten') nimmer in de prijzen van producten was of is doorberekend. Consumenten kunnen zo onbelemmerd kiezen voor spullen waarvan de productie de toekomst van het nageslacht danig in de weg kan zitten.

Commons gaat over respect voor natuurwaarden en duurzame ont-

13 Eskelinen, T., T. Hirvilampi en J. Venäläinen (2020). Enacting Community Economies within a welfare state. Helsinki. Mayfly Books.

wikkeling, rechtvaardigheid, mensenrechten, democratie, gemeenschappelijkheid, over eerlijk delen, wederkerigheid en waardering van ieders bijdrage, in werk, zorg, of aandacht, kortom alle waarden waarvan de pleitbezorgers van deze benadering vinden dat ze ondergesneeuwd zijn geraakt in het op 'meer en meer winst' gerichte kapitalisme. Vertrouwen is dan een belangrijke waarde, maar ook de erkenning van andere talenten dan die welke in de traditionele productiesystemen een rol spelen. Samenwerking, burenhulp, coproductie, zorgverlening, al dergelijk vrijwilligerswerk krijgt in de traditionele economie geen waardering, al is het debat over wat economen inmiddels 'brede welvaart' noemen, op gang. 'Commoners' willen de kloven dichtten tussen 'voelen en denken', tussen 'technologie en natuur', tussen 'economie en ethiek' en tussen 'wetenschap en spiritualiteit'¹⁴.

Broed- en klooplekken

Niet alleen met wijkeconomie, commons, techniek of zorg, of wonen, is proberen, proberen, experimenteren en leren de weg naar de Stad van Straks. Die voorzet komt ook uit de ambtelijke voorbereidingen voor de toekomst van de stad. Want één eerder geopperd idee vinden heel wat deelnemers aan het toekomstdebat prima: maak in de stad broed- en klooplekken, betaalbaar graag, waar start ups, studenten en andere stadgenoten met een idee of een onorthodox plan elkaar tegenkomen en elkaar kunnen 'bestuiven'. Het doet denken aan het themanummer van het vakblad Vitale Stad uit 2015, dat als titel meekreeg: 'Geef imperfectie de ruimte... en de stad zal bloeien'. Een beetje aanrommelen kan tot mooie dingen leiden. En: wat we vandaag misschien lelijk of raar vinden, zullen nazaten wellicht uit alle macht beschermen. Breda is een even gezellige als ietwat gezapige stad, die je niet meteen

¹⁴ Felbert, C. en G. Hagelberg (2017). The Economy for the common good. A workable, transformatie ethics based alternative. www.thenextsystem.org.

associeert met baanbrekende vernieuwing. Maar Breda brengt het ook samen, zo wil de stads-slogan, dus waarom dat niet ook heel concreet gedaan.

Nu werkt innovatie niet altijd vanuit het beleid, zo leert de bestuurskunde, en al helemaal moeizaam met resultaat-eisende regelingen. Samenspel kan wel bijdragen, waarbij overheid, bedrijfsleven, onderwijs, creatieve en deskundige stadgenoten elkaar vooruit helpen. Het is een kwestie niet te veel mee bemoeien als overheid maar inspelen op wat mensen al doen, 'als bestuur op je handen blijven zitten'¹⁵, faciliteren, klimaat creëren, net als nodig is om stadslandbouw tot ontwikkeling te brengen of nieuwe woonvormen te scheppen.

Leerzaam is in dit verband een essay van Derk Loorbach, de hoogleraar transitiekunde in Delft. Hij betoogt dat 'transitiedynamiek uit de samenleving zelf komt' en dat overheden zich veel meer zouden moeten richten op onderstromen en aanwezige initiatieven in de samenleving en die verder bevorderen, dan op beleid maken en daar dan draagvlak voor proberen te versieren. Loorbach stelt vast dat er in de samenleving op heel wat plekken grote bereidheid bestaat tot fundamentele verandering op allerlei gebied. "De kunst is met beter beleid beter aan te sluiten bij dit aantoonbare draagvlak voor de systeemverandering¹⁶."

Wonen: wat willen mensen zelf?

Aansluiten bij wat er al leeft, of bij wat mensen écht willen. Waarom hebben we ook in Breda zo'n enorme woningnood? Ook omdat wensen van mensen geen rol van betekenis spelen in het spel tussen projectontwikkelaars en overheid. Heel veel senioren wonen te groot. Willen

¹⁵ Ginkel, J. van en F. Verhaaren (2016). Werken aan de wakkere stad. Langzaam leiderschap naar gemeenschapskracht. Deventer. Vakmedianet.

¹⁶ Loorbach, D. (2020). Draagvlak in transitie. In: Diercks, G. et al. (2020). Sturing in transitie. Een raamwerk voor strategiebepaling. Den Haag. Nederlandse School voor Openbaar Bestuur. <https://www.nsob.nl/denktank/overzicht-van-publicaties/sturing-transities>

best anders, kleiner, beetje comfortabeler, met minder onderhoudsgedoe. Maar niemand vraagt hen iets. Waar niet wordt gemaakt wat mensen echt graag willen of wáár ze dat graag willen, blijven de meesten zitten waar ze zitten en komt er niet veel nu 'overtollige' woonruimte vrij. Dat wordt overigens de komende jaren wel anders, wanneer de huizen bezittende 'babyboomers' van halverwege de vorige eeuw langzaamaan dit aardse, en dus hun woningen, gaan verlaten.

Projectontwikkelaars krijgen, met een heel klein beetje sturing, vooral vrij baan om ook mooie plekken in de stad vol te bouwen. Niet dat het foeilelijk is, maar ze bouwen liefst veel te grote, maar vooral veel te dure rijtjeshuizen ('stadsvilla's' gedoopt) of luxe appartementen met zo veel veiligheidsvoorzieningen dat ze aan isoleercellen doen denken. Ook een beetje het antwoord op de wat angstige samenleving die in westerse economieën wordt aangetroffen en die ook het concept van de gated communities heeft gebaard.

Woningzoekenden hebben bij de huidige schaarste en prijsvorming die daarbij hoort niets te vertellen, alle fraaie lippendienst aan klantgerichtheid van ontwikkelaars ten spijt. Bij sommige makelaars, ook in Breda, krijgen ze tien minuten om over een investering van tonnen te beslissen. Om die tien minuten ook echt te krijgen moet een geïnteresseerde vandaag de dag wel snel zijn.

Volkomen logisch, volgens de wetten van de klassieke economie, waaraan een steeds groter deel van de woningmarkt, ook dankzij ingrepen van 'Den Haag', is onderworpen. De maatschappelijke waarde van onderdak is overwoekerd door de verleidingen om uit beton en baksteen veel rendement te halen.

Bestuurder Jessie Bekkers van woningbouwvereniging Laurentius: "Als je het aan de marktpartijen overlaat, gaan ze voor de maximale prijs." Directeur Marlijn Lodewijks van bouwer-ontwikkelaar Van Wijnen bevestigt dit: "Zonder regels voor de markt, krijg je geen sociale woningbouw. Waarmee ik niet zeg dat dat goed is. Sociale woningbouw heb je absoluut ook nodig in een stad."

Verleiden tot verhuizen....

De woningschaarste van nu wordt vooral bestreden met meer bouwen. Pikant, want de gemiddelde inwoner (m/v) heeft aanzienlijk meer woonruimte tot haar beschikking dan pakweg 50 jaar terug. Dus aan woonruimte geen gebrek. Alleen: niet alleen financieel (= te duur of te goedkoop), maar vooral ruimtelijk gezien wonen veel mensen schief. Om hen te verleiden tot verhuizen, is meer nodig dan een folder van de appartementenstapelaar. Dan komt het aan op respectvol en heel secuur omstandigheden, behoeften, wensen in kaart brengen en liefst de mensen ook nog zo veel mogelijk 'ontzorgen', zo weten onderzoekers of begeleiders van zo'n operatie.

Want burgers, niet alleen senioren, willen vaak iets anders dan de markt hen voorschotelt. Die vragen variatie en meer eigen inbreng. Sommigen willen kleiner, anderen juist samen, met gelijkgezinden, met leeftijdgenoten of juist niet, of ze willen duurzamer wonen, weer anderen zetten zich in voor een eco-wijk, zoals in Breda Brundtland doet, waar ook mensen met een vlek welkom zijn om te komen wonen. Of, als ze wat ouder zijn, gaan mensen soms voor knarrenhof-achtige concepten, waar ze tegelijk steun hebben aan elkaars aanwezigheid en toch maar voldoende privacy. Voor dergelijk particulier initiatief is in deze gemeente de grond helaas vaak iets te kostbaar. En veel hulp bij hun plannenmakerij krijgen ze ook niet.

Gek genoeg is dat niet omdat ambtenaren van Breda of bestuurders al die woningzoekenden met andere wensen of ideeën dan ontwikkelaars nu voorschotelen, niet zien staan, of hen niet terwille zouden willen zijn. Het systeem zit vast. Het werkt nu eenmaal zo. Het is de spreekwoordelijke supertanker die niet even van koers verandert. Grondprijzen zijn hoog. Gemeenten zijn na de crisis van 2008 kopschuw geworden voor een actief grondbeleid met eigen grondaankopen (of is de aankoop door Breda en de provincie van het Corbionterrein wellicht de opmaat voor een ommekeer?). Procedures nemen tijd. Om dat echt anders te doen, zijn verruiming van regelgeving, politieke wil, ambtelijke creativiteit, dienstbaarheid aan burgers als vertrekpunt van overheids-handelen en een scherp oog voor de menselijke maat vereist.

Bouw minder gelijkvormig. Optoppen!

Deelnemers aan een van panels over de toekomstvisie roepen bijna in koor: bouw nu minder gelijkvormig! Ideeën als 'optoppen' (een verdieping op een huis bouwen), splitsen, transformeren van bestaande leegstaande gebouwen, tiny houses (waar de corporaties er zo honderden van kunnen verhuren, zo melden ze), bouwen met andere materialen zoals hout, alles komt voorbij.

Daar lijkt nu even weinig tijd voor aan gene zijde van het overheidsloket. Er is een versnellingsoperatie aan de gang in de woningbouw, om nog in deze raadsperiode zesduizend woningen of te bouwen of in elk geval in 'harde plannen' - dus met goedgekeurde omgevingsplannen - klaar te hebben.

Dan gaat het dus vooral om massaproductie, grote aantallen en is de kans niet heel groot dat door inwoners aangedragen variatie opduikt in de plannen of nieuwe concepten zoals panelleden aandragen. Maar er komen wellicht andere tijden, zodat ook creative Sven Roumen wordt gehoord. Hij ziet zelfs een unieke kans voor Breda om haar profiel aan te scherpen: "Als je ruimte maakt voor experimenten komt iedereen kijken. Nogal wat mensen zoeken naar zuiniger, circulaire, duurzame vormen van wonen. Laat het woonexperiment deel uitmaken van het nieuwe DNA van Breda. Dat dát hier kan!"

Jos Hendrickx van corporatie Alwel bepleit ook dergelijke experimenten, 'klooiplakken' in de woningbouw: "Ambities genoeg in Breda, maar laten we dit soort dingen vooral uitproberen! Zoek uit wat mensen willen die nu te groot in een eengezinswoning wonen." Stadslab Breda is met zo'n aanpak in de weer, het heeft opdracht van de gemeente om kansen voor betere doorstroming op de woningmarkt te onderzoeken.

Dak- en thuislozen klimmen terug omhoog

De woningmarkt is voor dak- en thuislozen in Breda een ander verhaal. Ook in Breda leven vele tientallen mensen op straat. Soms door wat vroeger 'karakterzwakte' werd genoemd, maar meestal door pech of onhandigheid zijn ze in een neergaande spiraal terecht gekomen, waaruit het lastig terug klimmen is. Niet iedereen ziet nu eenmaal kans in een complexe, snel veranderende en ook harde samenleving zelfstandig overeind te blijven bij grote tegenslag.

Lieke Jansen van de stichting Maatschappelijke Opvang (SMO) legt uit: "Dak- en thuislozen komen eigenlijk helemaal buiten de samenleving te staan. Wij proberen hen op de weg terug te helpen, via herstel van hun kracht. Dan komen ze in een vergaand geïndividualiseerde samenleving. We zijn de verbanden tussen mensen een beetje kwijt geraakt. Dus laten we voor de toekomst proberen die wat terug te winnen. Dat begint met ontmoeten. Dat doen we nu virtueel, op digitale buurtpleinen, waar mensen kunnen kijken wat ze samen kunnen doen in hun buurt. Dak- en thuislozen hebben ook talenten en vaardigheden. Ik denk dat heel wat van hen bijvoorbeeld iets kunnen betekenen voor ouderen in de stad. Dat zou je mogelijk moeten maken, dat zou je ook een beetje moeten organiseren."

Jansen krijgt meteen antwoord. Hans van Mensvoort van de coöperatie Brundtland die in Breda een duurzame woonwijk, een 'ecowijk' wil stichten, meldt dat daar ook cliënten van SMO kunnen wonen, maar vooral ook meedoen. Overigens wonen verschillende cliënten van SMO tussen de andere Bredanaars in de wijken van de stad, veelal met begeleiding. Ze vinden weer werk, of doen op een andere manier mee, als het even kan.

Hoe inclusief is Breda?

Het veel gehanteerde begrip 'inclusief' is wat lastig te duiden. Het betekent onder meer dat daklozen er ook bij horen, maar ook die mensen die zich geen koophuis van vier ton kunnen veroorloven. Inclusief wil niet zeggen dat ieder hetzelfde is of hetzelfde beleeft. De inclusieve stad sluit niet uit, discrimineert niet, is toegankelijk, ook voor mensen met een beperking. Voor dat laatste kreeg Breda pas geleden een prijs. "Eenheid in verscheidenheid", zo verwoordde burgemeester Paul Depla het in het Stadslab-boek Spring Breda. De inclusieve stad is bij hem een samenstel, een archipel van inclusieve, homogene gemeenschappen van allerlei aard. Hij waarschuwde tegelijkertijd: Wanneer die kleinere gemeenschappen zich gaan afsluiten van de rest, gaat het mis. "Daar moeten we voor waken, het 'wij versus zij'-gevoel."

Toch lijkt dat wat onderzoekers van het Sociaal en Cultureel Planbureau ook in Nederland zien ontstaan: gescheiden werelden. Waar uiteenlopende groepen mensen vroeger in één sportclub zaten, elkaar in dezelfde kerk of kroeg tegenkwamen, hebben ze nu veel meer hun eigen, afgeschermd omgevingen, waar opleiding veelal het toegangsbewijs vormt.

Daar is een lang verhaal over te vertellen^{17 18}. Dat leert onder meer dat in Nederland de inkomensverschillen niet zeer groot zijn en bovendien stabiel. Vermogensverschillen zijn groter. Loonverschillen zijn in de afgelopen tientallen jaren wel gegroeid. Dit kan tot ongedachte verkeerde prikkels leiden, niet zijnde: loonverschillen dagen mensen uit om harder te werken. Dat blijkt niet of slechts tijdelijk het geval. Wel geldt dat van groeiende ongelijkheid niet alleen de laagst betaalden maar allen nadelen

17 Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (red.) (2014). Gescheiden werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland. Den Haag. Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. <https://www.wrr.nl/publicaties/publicaties/2014/10/30/gescheiden-werelden-een-verkenning-van-sociaal-culturele-tegenstellingen-in-nederland>

18 Kremer, M., M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (red.) (2014). Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en de gevolgen van economische ongelijkheid. Den Haag. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

ondervinden. Die knaagt als het ware aan de stabiliteit van een samenleving. Overigens blijkt uit CBS-cijfers dat de inkomensverdeling in Breda ietsje ongelijker is dan in Nederland gemiddeld¹⁹.

Ontmoeten is gezond, eenzaamheid niet

Ontmoeten, elkaar zien, gezien worden, waargenomen worden, elkaar leren kennen, minder vooroordelen over elkaar hebben, betekenis ervaren, gehoord worden, een ander tegenkomen, even stilstaan met elkaar. Het is maar een greep uit de ontelbare citaten die Stefanie Vermeulen en schrijver dezes het afgelopen jaar verzamelden over misschien we de belangrijkste behoefte van de stad: voelen dat zij een samenleving is. Open deur: de mens is een sociaal wezen, dat als het alleen maar zou ademen, eten en drinken toch het loodje legt bij gebrek aan verbinding met andere mensen²⁰. Eenzaamheid is in toenemende mate een doodsoorzaak op termijn, belangrijker dan obesitas²¹, en lang niet alleen voor ouderen.

De pandemie laat zich ook van een nare kant zien door toenemende eenzaamheid onder jongeren. Volgens het Nederlands Jeugd Instituut voelen twee van de drie jongeren tussen 18 en 24 jaar zich eenzamer dan voor de crisis. Soortgelijk onderzoek van het RIVM uit 2016²² laat zien dat bijna 40 procent van jonge mensen van 19 tot 35 jaar zich sociaal (weinig sociale contacten) of emotioneel (ervaart het gemis van

19 <https://longreads.cbs.nl/materiele-welvaart-in-nederland-2020/ongelijkheid-in-financiele-welvaart/>

20 Kijk bijvoorbeeld op: <https://www.gezondheidsnet.nl/geest/eenzame-mensen-overlijden-eerder>

21 Holt-Lunstad, J. (2018). The Potential Public Health Relevance of Social Isolation and Loneliness: Prevalence, Epidemiology, and Risk Factors. Public Policy & Aging report, vol. 27-4 pp 127-130.

22 RIVM (2016). Eenzaamheid, cijfers en context. Te vinden Op: <https://www.volksgezondheidenzorg.info/onderwerp/eenzaamheid/cijfers-context/samenvatting>

een intieme relatie of een hechte band) eenzaam voelt. Een op elf van deze jonge volwassenen zegt zich (zeer) ernstig eenzaam te voelen.

Met het klimmen der jaren neemt aanvankelijk de kans op emotionele eenzaamheid wat af. De kans op sociale eenzaamheid neemt daarentegen toe. Iets meer dan de helft van de 75-plussers zei in 2016 zich eenzaam te voelen, waarbij iets meer emotionele eenzaamheid wordt gevoeld. Onder 85-plussers voelt een op zes zich ernstig eenzaam, twee van de drie is eenzaam, iets meer dan helft van hen rapporteert sociale of emotionele eenzaamheid.

Lager opgeleiden hebben bijna tweemaal zo vaak last van eenzaamheid als hoog opgeleiden. Ook culturele achtergrond speelt een rol: mensen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben anderhalf maal zoveel last van eenzaamheid (64 procent) als oorspronkelijke Nederlanders (39 procent). Eenzaamheid onder oudere migranten is pas recent onderwerp van onderzoek. In het bijzonder vrouwen die minder sociale contacten leggen dan mannen, hebben ervan te lijden²³.

Gebrek aan relaties en egoïstisch kapitalisme...

Eenzaamheid heeft uiteraard te maken met gebrek aan relaties of met (gebrek aan) de kwaliteit daarvan. Mensen die een partner verliezen of alleengaand zijn lopen risico op emotionele eenzaamheid. Mensen met een beperkt netwerk hebben meer kans op sociale eenzaamheid. Ook persoonlijke eigenschappen spelen een rol, met name die welke relatievorming in de weg staan, zoals gebrek aan sociale vaardigheden, een negatief zelfbeeld, sociale angst, sterke verlegenheid, introversie.

De Britse hoogleraar economie en schrijfster Noreena Hertz heeft de

23 Nhass, H. en J. Verloove (2020). Tussen verveling en eenzaamheid. Een kwalitatief onderzoek naar hoe ouderen met een Marokkaanse achtergrond eenzaamheid en ouder worden Nederland beleven. Utrecht. Kennisplatform Integratie&Samenleving.

meest rabiate analyse van eenzaamheid. In *De eenzame eeuw*²⁴ zegt ze dat de westerse wereld in een eenzaamheids crisis is beland, maar niet alleen als gevolg van de pandemie. Hertz wijst met de beschuldigende vinger naar technische ontwikkeling (met beeldschermpjes waar we niet van loskomen en zorgrobots die echte mensen vervangen) en het neoliberalisme.

Dit laatste heeft eenzaamheid sterk bevorderd, zo beweert Hertz (2020: 387): "Dit is een obsessief egocentrische, zelfzuchtige vorm van kapitalisme die onverschilligheid heeft genormaliseerd, van egoïsme een deugd heeft gemaakt en het belang van mededogen en zorgzaamheid heeft gebagatelliseerd."

Het heeft zo verhoudingen tussen mensen gewijzigd, dat sociaal gedrag in sommige situaties welhaast als onbeleefd wordt beschouwd. Ook "gebrek aan verbinding op de werkvloer" en "onmacht van de burger ten opzichte van de politiek", zouden volgens Hertz gevoelens van eenzaamheid aanwakkeren. "Door onze relaties te herdefiniëren als transacties, door van burgers consumenten te maken en door steeds grotere inkomens- en vermogenskloven te veroorzaken, heeft veertig jaar neoliberaal kapitalisme op zijn best waarden als solidariteit, saamhorigheid en vriendelijkheid gemarginaliseerd. Op zijn ergst heeft het deze waarden zonder vorm van proces terzijde geschoven. We moeten een nieuwe vorm van politiek omarmen, een vorm met zorg en mededogen als kern."

Strateeg Frank de Haan van het Amphia Ziekenhuis bepleit niet alleen, zoals Hertz, erkenning van andere, zachtere waarden in de economie. Hij ziet ook een verband van sociale contacten met gezondheid: "Mensen tegenkomen, elkaar ontmoeten is van groot belang voor onze psychische en fysieke gezondheid. Het is sowieso van belang dat je gezien en gehoord wordt. Het is al vaker gezegd: zet de stad vol met bankjes, dan kom je elkaar tegen, dan kom je in gesprek. Het is zo makkelijk te realiseren! Dan kom je ook gauwer buiten. Dat geldt vooral ook ouderen, die hebben dan rustplekjes. Maak het eenvoudig."

24 Hertz, N. (2020). *De eenzame eeuw*. Amsterdam. Spectrum Uitgeverij.

Verborgen eenzamen

Mohammed Bouyaouzan ziet in zijn omgeving veel 'verborgeneenzaamheid'. Hij vindt die 'praatbankjes' een prima idee, want ook hij zegt, net als Lieke Jansen en Noreena Hertz: "We leven langs elkaar heen. We leven heel erg in een maatschappij waar geld en zo veel mogelijk bezit belangrijk zijn. Maar iedereen heeft een verhaal, ook al zien mensen er hetzelfde uit. Het is vaak de angst voor de ander, waardoor mensen worden buitengesloten. Dus we hebben hulp nodig om die verbindingen te maken, van sociaal werk, vrijwilligers."

Dit hebben we niet even snel opgelost. 'Breda brengt het samen' is het stadsmotto, maar nu de praktijk, in Breda. Want een internationaal NS-station is hartstikke nuttig voor de stad en haar dynamiek. Maar hoe die 'verborgeneenzaamheid' te vinden en te verzachten? Hoe de verschillende culturen in de stad, waartussen soms angst verbindingen blokkeert, nader tot elkaar te brengen? Ofwel: hoe komen we erachter waar mensen in deze situaties behoefte aan hebben? Dat antwoord kennen we voor een deel: naar hen toe. Aanbellen, een kaartje in de bus met een uitnodiging of een vraag of gewoon een telefoonnummer van iemand uit de buurt die er met z'n foto op staat.

En: plekken koesteren of maken waar mensen elkaar als vanzelfsprekend tegenkomen. Ze zijn er, de buurtcafés zoals Markhoek van Hans en Conny Burger, waar het niet zozeer draait om 'trendy' maar om een luisterend oor en echte aandacht. En er zijn nog een paar handenvol 'gemeenschapshuizen'.

Het is niet de enige plek in de stad die dat doet, maar De Sleutel in de Haagse Beemden is zo'n gemeenschapshuis, kringloopwinkel, jeugdhonk, kinderopvangplek, buurtbibliotheek, en, van groot belang: luisterend oor, met schouders om tegenaan te leunen. En dat geldt het alledaagse praatje-pot en het moeilijke gesprek van een mens in nood. Het is niet wetenschappelijk bewezen, maar vrijwillige beheerster Natasja Donkers zou best eens gelijk kunnen hebben met haar argument: "Zo'n plek slaat alle planken raak. Als je hier wekelijks komt, hoef je niet naar de psychiater. Ik weet het heel zeker: Wij besparen de samenleving ook een heleboel geld."

Laaggeletterdheid

Een vitale en 'inclusieve' stad wil Breda zijn, zo leren de eerste schetsen van de toekomstvisie voor de gemeente. De combinatie van deze begrippen wekt de suggestie dat zoiets als vitaliteit - om mee te kunnen doen - voor iedereen bereikbaar zou moeten zijn.

Daar ligt nog een stevige uitdaging, vertelt bijvoorbeeld huisarts Ronald Roothans. We weten al lang dat opleidingsniveau een van de verklarende factoren is voor gezondheidsverschillen. Hoger opgeleiden leven gemiddeld vijftien jaar langer in goede gezondheid dan laag opgeleiden. Roothans wijst met nadruk op laaggeletterdheid als cruciale factor. Die neemt toe, en dat heeft niets te maken met immigratie van andere culturen. Er zijn campagnes, ook in Breda, maar ze lijken niet of nauwelijks te helpen.

Een op tien Nederlanders heeft dit probleem. Jongeren kunnen ook steeds slechter lezen: een kwart van de vijftienjarigen is wat betreft lezen een probleemgeval²⁵. "De OESO beschouwt 24 procent van de Nederlandse 15-jarigen als dermate laaggeletterd dat zij niet voldoende kunnen meekomen in de maatschappij (OECD, 2019b)", kan in beginsel driekwart van hen lezen in De Staat van Onderwijs.

Mindere leesvaardigheid veroorzaakt niet alleen communicatieproblemen, zoals met huisarts of specialist, ook andere voor het leven van alledag of voor de gezondheid relevante informatie - over gezonde voeding, of aanbiedingen in de winkel - komt niet over. Roothans bepleit creatieve oplossingen - apps, games - om kwetsbare, slechte lezers te helpen. En het kan ook geen kwaad goed door te vragen of iemand je goed heeft begrepen.

²⁵ Inspectie van het Onderwijs (2020). De Staat van het Onderwijs (p. 20). Utrecht.

Weerbare stad

Apps, games, op techniek en de bedenkers van technische vernieuwingen doet de stad ook een stevig beroep om al haar uitdagingen te kunnen aangaan. Je bent 'hot spot' of je bent het niet, tenslotte.

Opgaven te over, ook voor Breda, om een weerbare, veerkrachtige, volhoudbare, in alle opzichten - ook sociaal - duurzame stad te worden. Daar komen alle veelal nog onbekende Corona-gevolgen voor de inrichting van de samenleving nu bij.

Een weerbaar Breda weet klimaatschade en, door toepassing van circulaire aanpakken, uitputting van schaarse grondstoffen tegen te gaan. Een weerbare stad stelt zich ook effectief te weer tegen ondermijnende criminaliteit. Een weerbare stad van vandaag en morgen benut technologie om de leefbaarheid en duurzaam welzijn voor zijn inwoners te bevorderen. Een weerbare stad is ook een wakkere stad, die zich voortdurend vernieuwt, die leert en die alert reageert op verandering. Een weerbare stad kan zo (ook onverwachte) uitdagingen aan, is in alle opzichten duurzaam en veilig.

Hoe maak je de stad en zijn samenleving weerbaar in deze tijd? Klimaat, voedselvraagstukken, internationale economie, technologie, sociale opgaven van tweedeling, woningtekorten, een overvraagde zorgsector, vragen, aldus Raymond Sparreboom van de Academie voor Engineering en ICT van de Avans Hogeschool, om een fundamenteel andere organisatie van de samenleving. Ook in de stad.

Systeemwereld en leefwereld

Sparreboom, medestichter van het Urban Living Lab Breda, ziet een grote kloof tussen de 'systeemwereld' - de wereld van bestuur, instituten en kennisinstellingen - en de leefwereld van de mensen van alledag. Zijn pleidooi: "Die nieuwe organisatie van de samenleving maken we samen. Nu legt de systeemwereld van alles op aan de leefwereld. Dat

kan en moet veel meer in gezamenlijkheid. Voorbeeld: data. Data zijn van mensen. Die mogen dus bepalen wat daarmee gebeurt. De reflex van de systeemwereld nu is: we maken een dataplatform, dat de systeemwereld wel zal beheren. De systeemwereld bepaalt dus ook wat ermee gebeurt. Dat is oud denken, waar we met een nieuwe wereld bezig zijn." Data zijn niet alleen rijkdom, data geven ook macht. Datasystemen rukken als bestuurlijk fenomeen onstuitbaar op, ook in de stad. Datasystemen en de eraan vastgeknoopte, steeds meer 'zelf denkende' redeneer- en leersystemen, algoritmen, bieden bestuurders niet zelden stevig houvast voor hun besluiten.

Data zijn van mensen, zegt Sparreboom. Breda is nog niet zo ver. In het masterplan Digitalisering 'Breda' wordt een zeer enthousiast verhaal gehouden over wat er al niet kan met digitale systemen en data, maar de inwoners spelen daarin geen rol. Ja, ze worden geïnformeerd, ze worden 'bewust gemaakt' van mogelijkheden, beter bediend, processen worden in hun belang beter vormgegeven, er wordt ook gekeken wat inwoners (en anderen) eraan hebben, ze moeten er tenslotte 'optimaal' van kunnen profiteren. Maar zeggenschap? Nu even niet.

Politiek overbodig?

Hoe kansrijk wellicht ook, toch is de ontwikkeling naar wat de apostelen van de digitalisering nogal versimpeld omschrijven als 'de slimme stad', met veel positieve mogelijkheden, niet zonder risico's, betoogt onder anderen de Rotterdamse hoogleraar Willem Schinkel²⁶. Waar de huidige minister president Nederland beschouwt als een firma die visieloos gemanaged moet worden, kan zo'n technocratische benadering ertoe leiden dat de politiek zichzelf overbodig maakt. Algoritmen - of beter:

26 Schinkel, W. (2015). Het publieke van de numerieke stad. We moeten oppassen dat de 'slimme stad' niet vooral de 'private stad' is. Essay in het kader van de Agenda Stad. Te vinden op: www.ruimtevolk.nl.

de mensen die algoritmen met de door hen geselecteerde data en 'leerformules' opbouwen - hebben daarbij nogal de neiging het bestaande (en bestaande vooroordelen) te bevestigen, terwijl politiek, aldus Schinkel, ook het vermogen moet bezitten radicaal andere keuzen te maken.

Een tweede risico in dit verband is gelegen in onkunde: lokale bestuursapparaten missen dikwijls de kennis om mogelijkheden en risico's van dergelijke datasystemen goed te wegen. Bestuurders hebben voorkeuren waar databedrijven graag op inspelen. Daarmee leveren die bestuurders, om niet achteraan te lopen, zichzelf en hun stadsbevolking niet zelden uit aan private marktpartijen. Een zo kruipt deze tak van het bedrijfsleven even voorzichtig als soms kordaat op de stoel van de democratisch gekozen bestuurders en verslapt de greep van de stads-gemeenschap en haar bestuur op de stad. Schinkel bepleit 'smart urbanisme', ofwel een aanpak die de belangen doorziet die met technologie gemoeid zijn en daar kritisch mee omgaat.

Een derde verder liggend risico is dat de samenleving, almaar kritischer en minder tolerant tegenover wat ze (vooral bij personen van buiten de eigen 'peer'-groep) als 'afwijkend gedrag' beschouwt, de technologie ook inzet om burgers in het gareel te krijgen. In Brainport Smart District in Helmond wordt geëxperimenteerd met allerlei sensorsystemen die bewoners, hun sociale contacten en hun bewegingen in de gaten houden om hen vervolgens subtiel aan te sporen (te 'nudgen') tot nog meer bewegen en straks ongetwijfeld tot nog meer 'verantwoordelijk gedrag'. Rationele systemen gaan zo de mens wellicht programmeren, en als hij dat niet toelaat, merkt hij het in zijn verzekeringspremies. En, ja natuurlijk: geen enkel risico voor de privacy, zeggen de makers van deze manipulaties.

Zichtbaar, beleefbaar maken

Dappere nieuwe wereld!, daar zijn we nog niet. Digitalisering, als onderdeel van de informatisering een van de grote transitieën in de samenleving naast individualisering en globalisering, kan ook verduurzaming bevorderen. Gesprekspartners zien nog wel een paar hobbels op weg naar een duurzame, circulaire samenleving. Punt één: gedrag van mensen verander je niet zomaar even. Van het gas af, alleen nog elektrische deelauto's, gezondheidszorg via de iPad, hergebruikte spullen in huis, er zijn mooie voorbeelden maar het schiet nog niet op.

Ook Stef Goedhart ziet veel in 'laten meemaken': "Laat op allerlei plekken zien dat er verduurzaming aan de gang is. Vergroenen kan ook heel klein. Deel aan elk huishouden een plantje uit dat voor de deur kan groeien. Niet iedereen wil subsidie voor een groen dak, het kan ook simpel."

Wat te doen met de auto?

Bij verduurzaming gaat het in Breda vaak om dit onderwerp: de auto. Breda is een autostad met een bovengemiddeld autobezit. Veel tussenoplossingen treffen we niet aan in de talrijke reacties op sociale media en elders: de auto moet blijven en comfortabel in het centrum kunnen komen, of de auto moet radicaal de stad uit.

Als je de stadseconomie in de weg wil zitten, moet je de auto verbannen, of woorden van gelijke strekking reikt onder anderen Hans van Toorn aan. Harry Reininga is tot de conclusie gekomen dat de auto juist uit de binnenstad moet verdwijnen en er meer 'groene, aantrekkelijke verblijf- en belevingsplekken moeten komen.' José Heltzel ziet in haar straat liever speelplekken dan auto's. "Dan maar iets verder lopen." Cultuurhistoricus Wim van der Veecken: "Er moet zo snel mogelijk een autovrije zone in de binnenstad komen, parkeren aan de buitenkant." Lector 'urban intelligence' aan de BUas Paul van de Coevering houdt zich bezig met duurzame oplossingen voor de toegankelijkheid van de

stad. Volgens hem zouden Bredanaars vaker de fiets gebruiken, wanneer er betere en veiliger voorzieningen voor de fiets zouden zijn. Hij vindt dat de 'overvloedig aanwezige auto-infrastructuur' het leefklimaat in de stad schaadt. Amphia's Frank de Haan wandelt graag de stad in, maar "op de Markendaalseweg komt me de vieze lucht al de neus in. Dat is niet wat ik verwacht van een gezonde stad."

Metingen en een modelbenadering van het RIVM laten zien dat de luchtkwaliteit in heel Breda 'matig' is. Dat is nog niet echt heel slecht, maar het kan beter. Oplossingen voor terugdringing van het autoverkeer in de stad worden vooral gezien in grote parkeerplaatsen aan de rand van de stad, waar automobilisten hun auto neerzetten om vervolgens met duurzaam vervoer de stad in te gaan. Jacco Saaman (Business Development & Innovation Director bij Spie Nederland) ziet het voor zich: "Maak hubs, waar je je auto parkeert en waar je die ook kunt opladen. Je gaat naar de binnenstad met een bootje, of in een zelfrijdende auto, of in een auto die een medewerker van de sociale werkplaats bestuurt die dat leuk vindt. Begin daar meteen mee, experimenteer, leer en wordt wijzer."

Transitie gaat langzaam

Transitie naar circulair, of gasloos, omschakelen, verduurzamen, het gaat met een slakkengang. Het Planbureau voor de Leefomgeving meldt in januari dat het met de circulaire economie ook niet opschiet. Het totale grondstoffenverbruik in Nederland is sinds 2010 onveranderd²⁷. In 2050 wil het kabinet heel Nederland 'circulair' hebben, dat wil zeggen: zonder verspilling, met hergebruik en alles wat daar zoal bij hoort. Of dat met de huidige aanpak van vrijwilligheid en convenanten

27 Haanemaaijer, A. et al. (2021). Integrale Circulaire Economie Rapportage 2021. Den Haag. Planbureau voor de Leefomgeving. <https://www.pbl.nl/publicaties/integrale-circulaire-economierapportage-2021>.

lukt, is dus de vraag. Breda heeft ook ambities.

Ook de omschakeling naar verwarming zonder aardgas gaat ook niet zonder slag of stoot. Landelijk bleek begin dit jaar uit onderzoek van de Volkskrant dat nog slechts 206 woningen in de proefwijken van het Rijk van het aardgas waren afgekoppeld²⁸. Uiteindelijk gaat het (in de eerste golven) om 1,5 miljoen woningen tot 2030. Dat zijn er bijna 600 per werkdag vanaf nu. In 2050 moeten acht miljoen woningen en andere gebouwen van het aardgas zijn losgekoppeld.

Maak 't beleefbaar

Panelleden bepleiten 'maatwerk' en een hyperlokale benadering. Breda wil in 2044 CO₂-neutraal zijn, dus per saldo niets meer uitstoten. Mensen, zegt Ignaz Hameetman, gaan pas ander gedrag overwegen, wanneer ze overtuigd raken dat het anders kan. "Het is moeilijk om iemands gedrag te veranderen. Dat kun je niet afdwingen. Dat moet je doen met belonen, met nudgen - dus een omgeving creëren die tot het gewenste gedrag verleidt. Veel mensen haken af als je roept dat we gaan verduurzamen. De crux is: mensen goed informeren en hen zelf laten kiezen. Zichtbaar maken wat er kan. Je kunt ook in je eigen achtertuin groenten verbouwen, zodat je kinderen zien waar een aardappel vandaan komt. De sleutel is: maak dingen beleefbaar."

Hameetman: "Kijk naar kleine vlekjes in de stad en onderzoek wie daar wonen, hoe mensen daar leven. Niet overal past een warmtenet. Soms zijn individuele oplossingen beter." In de wijk Fellenoord leerde het stadsbestuur harde lessen over deze vorm van energietransitie. Terwijl de mensen nog niet op de hoogte waren, koos de gemeenteraad de wijk als een van de eerste proefwijken. Dat viel in verkeerde aarde, ook omdat wijkbewoners het gevoel kregen richting stadsverwarming te worden

28 Berg, J. van den (2021). In de aardgasvrije proeftuinen is de oogst vooralsnog schamel. De Volkskrant, 18-01-2021, pp 15-17.

gedwongen. En daarover bleken ze nog heel veel vragen te hebben. Joost Barendrecht van Natuurplein Breda kritiseert in dit verband de regionale energiestrategie: die richt zich louter op grotere projecten en bedrijven, die vergeet al die kleinschalige ideeën en initiatieven welhaast. “Dat gaat draagvlak voor energietransitie kosten”, meent hij.

Koppelkansen

Het is de meest uitdagende, maar ook dikwijls een behoorlijk effectieve methode voor sturing van verandering: de integrale, de samenhangende benadering. Koppelkansen heten ze in het bestuurlijk jargon: de mogelijkheden om op basis van een urgente gewenste verandering tegelijkertijd meer ‘waarden’ te bevorderen. De voorbeelden zijn talrijk, al worden ze lang niet altijd optimaal benut. Neem energietransitie: wie woningen uit de jaren ‘60 wil isoleren, komt uiteraard niet alleen andere ‘achterstanden’ in en rond de woning tegen, maar ook nieuwe wensen van bewoners. Door investeringen aan elkaar te knopen gaan ze elk wellicht beter renderen, en zijn bewoners blij.

Een dergelijk project kan ook de opmaat zijn voor ingewikkelder verbeteringen of aanpassingen in de buurt, voor woningsplitsing of voor een verhuisbeweging. De Bredase woningmarkt zit muurvast, omdat nu eenmaal heel wat kapitaalkrachtig volk in de Baroniestad wil wonen. Tegelijkertijd wonen veel mensen te groot of net te ver van voorzieningen die ze nodig hebben.

De buurt in

Achter het bureau komen dergelijke plannen niet altijd tot stand. Om hier veelzijdig succes te boeken, moeten beleidsadviseurs de buurt in, de

straat op, bij de mensen thuis langs. Want, net als hierboven al besproken, hier gaat het om maatwerk, waarbij behoeften of wensen van bewoners en hun (financiële) mogelijkheden bestuurlijk een pan spaghetti kunnen opleveren. Simpel is zo’n werkwijze niet, respectvol en doeltreffend vaak wel. Behoeften of behoeften van bewoners kunnen uiteenlopen. Mogelijkheden van bewoners kunnen behoorlijk verschillen. Het vergt niet alleen veel creativiteit en empathisch vermogen, het is ook nog de kunst om er enige vaart in te houden. Want buurtbewoners zijn graag bereid, zeker als het over hun eigen omgeving gaat, mee te doen, maar niet tot in de eeuwigheid.

Helemaal interessant wordt het natuurlijk, wanneer de overheid bereid is de buurtbewoners het stuur in handen te geven van een dergelijke klus. Dat ze dat kunnen, is bekend uit de ervaringen met de grootschalige stadsvernieuwing uit de jaren ‘70-’80. In die periode investeerden Rijk, lagere overheden en corporaties vele miljarden (toen nog guldens) in massale herstructurering en woningverbetering. Buurtcomités kregen professionele ondersteuning van vakambtenaren en opbouwwerkers om hun meesturende rol ook waar te maken.

Draagvlak, werk en contacten

In een dergelijke manier van werken gebeuren heel veel dingen tegelijk. Daarover zijn karrevrachten kennis geproduceerd. Niet alleen krijgt beleid draagvlak doordat bewoners het zelf voor een groot deel maken. Ook ontstaat nieuwe werkgelegenheid, bedenken de comités niet zelden originele oplossingen voor fysieke of sociale vraagstukken. Contacten tussen buurtbewoners - al hebben ze natuurlijk ook af en toe ruzie - nemen toe.

Soortgelijke initiatieven bestaan niet alleen al rond energietransitie. Ook op gebieden als stadslandbouw, culturele projecten, duurzame woonwijken of woonvormen voor bepaalde groepen en het schoon houden van de wijk.

Met alle burgerparticipatie die de Gemeente Breda in zijn Omgevingsvisie tracht op te nemen, het is een klassieke beleidsoperatie. Met best veel inbreng van inwoners en opgetrommelde deskundigen van buiten. Maar het roer is stevig in handen van de gemeente. Van het systeem dus. Het systeem, in zijn grotere geheel, geeft ook tegenstrijdige signalen af. De ene dag draagt het inwoners die het als 'zelfredzaam' betitelt op vooral voor zichzelf te zorgen, wanneer er problemen zijn, en als ze dat niet kunnen, hun netwerk aan te boren: de participatiesamenleving. Maar als het aankomt op de inrichting van de leefomgeving of een eigen oplossing voor woonvraagstukken, dan mag diezelfde burger hooguit even komen 'inspreken' waarna het systeem verder draait. Dat kan veel beter.

Besluit: De stad na Corona

Over stedenbouw, verduurzaming, de economie, de sociale ontwikkeling na Corona is inmiddels ook al een kleine boekenkast vol geschreven. Sommige vraagstukken blijven onveranderd hoog op de politiek-bestuurlijke agenda staan in Breda. Zo is er het project VerbeterBreda, waar de stad - met ook financiële middelen van de Rijksoverheid - leefbaarheid in kwetsbare wijken, zoals Hoge Vucht en delen van Haagse Beemden, in een lang vol te houden programma wil bevorderen (Marco Pastors van het soortgelijke programma 'Op Zuid' in Rotterdam zegt: Als je zoiets voor minder dan 10 jaar wilt doen, hoef je je bed niet uit te komen). Doel is vooral: "bewoners van deze wijken perspectief en kansen te bieden en een tweedeling in onze stad te voorkomen", staat in de begroting 2021 opgeschreven. Daarbij is er aandacht voor veiligheid en ondermijning.

In de baaierd aan artikelen over stedelijke ontwikkeling na Corona valt vooral op dat er nog veel onzeker is.

Hier tien punten om over na te denken:

- Trekken we stad uit? Op zoek naar meer ruimte om ons heen? Weinig kans, leren de eerste verkenningen. De druk op steden blijft onverminderd hoog. Jonge gezinnen verkassen iets vaker van een appartement of een bovenwoning naar 'buiten', maar die trend was er al.
- Blijven we nu aangeleerde gedragingen aanhouden? Anders gezegd: zullen gewoonten en ordening in de stad er blijvend anders uitzien, met meer sociale afstand, meer toezicht en controle? En wat gaat dat doen, als het al zo is, met Breda als 'samenleving'?
- Blijven we meer thuis werken? Vermindert daarmee het autoverkeer en grijpt de stad haar kans om langzaam verkeer, van fiets tot en met de benenwagen, in en rond de stad ruim baan te geven? Zal thuis werken de druk op nabije recreatiegebieden of recreatievoorzieningen, neem het Mastbos, blijvend verhogen? En hoe daarop dan weer te reageren?
- Wat is verstandig, gelet ook op de sociale afstand die we leren in acht te nemen: de stad verder verdichten, wat het staande beleid in Breda is, of daarmee juist ophouden en toch weer meer in het groen bouwen?
- Wat is verstandig: blijven aankoersen op grote toeristenstromen in de binnenstad, of dat toerisme (als het dat niet zelf doet) een beetje 'ontmoedigen'?
- Wat is wijsheid: voluit gaan voor lokale voedselproductie om afhankelijkheden te verminderen, of ook die langere ketens open houden, al was het maar om bij misoogst te eten te hebben?
- Ongezonde plannen maken geen schijn van kans meer. Dat voorstellen heel veel ingewijden. Sterker: in plannen zal scherp worden gelet op bevorderen van gezondheid. Meer respect voor de natuur en een gezonde leefomgeving staan onbetwist hoog op elk lijstje voorspellingen. Meer groen in de stad draagt aantoonbaar bij aan welzijn en gezondheid van mensen; sluit ook prima aan bij het concept van de stad in het park, waar Breda aan werkt; meer beweegruimte, meer bankjes, noem maar op.
- Data, zo leren we van de bron- en contactonderzoeken van de

GGD's in den lande, zijn goud waard om gezondheidsrisico's te beperken. Maar hoe gaat de stad de data effectief, transparant en democratisch inzetten om het stadsleven op orde te houden of te verbeteren?

- Een andere economie, duurzamer, socialer, rechtvaardiger, met ruimte voor kleinschalige wijkontwikkelingen wint terrein, zo lijkt het. Commonsachtige aanpakken. Maar ook meer variatie in functies in wijken, zoals de schetsen van de gemeentelijke stedenbouwers ook aangeven. Een wijk als Hoge Vucht heeft geen plek voor ondernemers. Dat kan anders, en soortgelijke opties zullen elders in de stad worden gevraagd. Ontstaat er wellicht zelfs een nieuwe logica in de retail met bepaalde winkeltjes die terugkeren in de wijken van de stad en in die dorpen? (Het SPAR-concept wijst enigszins in die richting)
- Niet op de laatste plaats: Jos Gadet, hoofd planologie van de gemeente Amsterdam, en anderen zwengelen het debat aan over plaats, functies en eigendom van de publieke ruimte die niet alleen meer als ontmoetingsruimte fungeert, maar ook als plek waar wordt gewerkt, waar wordt geïnnoveerd, waar kennis wordt ontwikkeld en gedeeld. Het klinkt bijna als: gemeente, faciliteer nou vooral dat veilige, maar ook vanzelfsprekende ontmoeten in de publieke ruimte; daarmee dien je zowel sociale als economische doelen.

Tenslotte: de Stad van Straks van de inwoners

Voor wie de lokale politiek in wil, en wie wil dat niet, liggen er de komende jaren niet geringe uitdagingen. De stad blijft trekken, ook al zien we nu een dipje in de bevolkingsgroei. Daar twijfelen de ingewijden niet aan. Dus opgaven (en kansen) rond huisvesting en voorzieningen blijven onverkort bestaan.

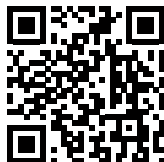
Het zou kunnen dat tegenstellingen en spanningen groeien, die op velerlei wijzen te duiden en dus op velerlei wijzen te adresseren en te

beantwoorden zijn. Lokale bestuurders hebben daar beperkte invloed op. Landelijke politiek speelt hier de hoofdrol, 'macro' beleid, de hoofdlijnen op gebieden als werkgelegenheid, onderwijs, sociale zekerheid en gezondheidszorg worden in Den Haag bepaald. Effecten kunnen zich wel plaatselijk manifesteren. Dat is onder meer te zien aan de ongemeene felle reacties op het Coronabeleid, waar volgens deskundigen ook ander ongerief en boosheid achter schuilgaan. Veilig gedrag van burgers ten behoeve van elkaar blijft hier mogelijk een urgent thema. Waar de lokale gemeenschap en haar bestuurders wel (enige) invloed op hebben: meer mensen betrekken, samenhang bevorderen, daar ondersteuning en inspiratie aan bieden. Ruimte maken ook voor lokale initiatieven; plannen van inwoners net zo rap door het systeem loodsen als de plannen van grote ontwikkelaars; inwoners uitdagen hun eigen leefomgeving vorm te geven, eigen concepten voor verduurzaming te ontwikkelen en, als ze dat allemaal al doen, hen voluit ondersteunen met kennis, verbindingen, middelen, en dat dan liefst ook nog voor een redelijke periode.

Inwoners, ook die van kwetsbare wijken, zijn de afgelopen tientallen jaren ietwat verslaafd geraakt aan de toch al behoorlijk onttakelde verzorgingsstaat. Nog heel wat mensen komen minder gemakkelijk in beweging om hun eigen problemen op te lossen of die van de buurt. Niet iedereen kan dat, maar velen wel, alleen die hebben soms een zetje of een zet nodig. Voorbeelden zijn er genoeg, ook in Breda, waar bijvoorbeeld de wijkdeals - waarbij buurtbewoners hun groene leefomgeving zelf inrichten en onderhouden - een eclatant succes zijn.

Dat smaakt dan toch naar meer? Of zijn het de bestuurders die een zetje nodig hebben om los te komen van de door hen veronderstelde alomvattende verantwoordelijkheden en bevoegdheden? Het zou mooi zijn wanneer de Omgevingsvisie van Breda, het beschreven perspectief voor de inrichting van de stad, ook een hoofdstuk zou kennen waarin wordt vastgesteld: "Waar het maar enigszins kan, krijgen inwoners de regie om die toekomst. En wij, bestuurders en overheidsdiensten in het apparaat, helpen hen daarbij."

Het project Stad van Straks stopt per definitie nooit. Wie nog wat meer wil horen of zien van opvattingen over de toekomst uit de stad, leze de Stad van Straks-kranten via de Facebookomgeving.

Reacties op dit verhaal, ideeën voor buurt, dorp of stad in woelige en hopelijk gauw weer 'normale' tijden zijn natuurlijk van harte welkom.

Mail naar henk@urbanlivinglabbreda.nl

De QR-code scannen kan ook.

Liever bewegend beeld? Kijk op Youtube en zoek op "Stad van Straks."
Hier alvast een paar voorproefjes.

Webinar Stad van Straks
over de zes thema's van de Omgevingsvisie

De StadsLab-docu
over vijf Bredanaars en hun verhalen

Interview Cees Meeuwis
over de Bredase economie

Interview Raymond Sparreboom
over een andere samenleving